

EKSTRAORDINÆR SENDEMANN

WŁADYSŁAW NEUMAN, POLENS MINISTER
I NORGE 1931–1942

TADEUSZ WOJCIECH LANGE

Adam Mickiewicz University, Poznań

ABSTRACT. Władysław Neuman, Poland's envoy extraordinary and minister plenipotentiary in Oslo in the years 1931–1942, is reported to have achieved an extraordinary position not only in the diplomatic corps in Norway (of which he was doyen when the war broke out), but also at the court of king Haakon VII. He endeared himself to Norwegians by becoming a keen student of Norwegian language and culture, and earned a reputation in Norwegian political and diplomatic circles as an expert on European affairs and as an arbitrator. When Norway was invaded in 1940, Neuman followed the Norwegian ruler into exile and continued as envoy in London. The tenth anniversary of his mission was celebrated by a luncheon attended by the king, the crown prince and the Cabinet and Neuman was allowed to make a speech on Norwegian radio. Unfortunately, his popularity with his Norwegian hosts was not matched by his popularity with the Polish authorities, and he was withdrawn in 1942 – to be posted to Mexico. At the farewell luncheon given in Neuman's honour by the Norwegian foreign minister and attended by the king, the crown prince, general Sikorski and various members of the Norwegian and Polish Cabinet, royal discontentment was made clear to the Polish prime minister.

I årene 1940–42 ble den norske kongen sett på gatene i London sammen med en kortvokst, lutrygget, mørkhåret mann, i dyp samtale. Kontrasten mellom den høye, tynne Kong Haakon, som gikk med lange skritt, og hans ledsager, som måtte løpe for å henge med, var så stor at de så komisk ut sammen. Men det var samtidig tydelig at de hadde veldig nær kontakt med hverandre.¹ Hvem var Haakons mystiske følgesvenn i London? Han var Polens sendemann i Norge og senere i eksil i London, Władysław Neuman.

¹ Kajetan Morawski, *Wspólna droga. Wspomnienia*, Paris 1962, s. 161.

Władysław Neuman var født i 1893 i Łódź (Lodz). Han ble sosialist og medlem av Piłsudskis parti, PPS, tidlig i sitt liv. Under 1. verdenskrig oppholdt han seg i Sveits, der han ble kjent med Polens framtidige president Gabriel Narutowicz, ingeniør, professor og sveitsisk borger. I årene 1915–1917 var Neuman sekretær i det polske sentret for frihetskampen, den såkalte Hovednasjonal-komiteen (NKN) i Rapperswil. Deretter arbeidet han i den Polske misjon (av Regentrådet) i Bern, og ble senere legasjonssekretær der. På den måten kom han inn i den polske utenriksstjenesten. I 1919 var han legasjonssekretær i Stockholm, i 1920 ser vi ham som legasjonsråd i Revel (nå Tallinn). Året etter er han *chargé d'affaires* der, i alderen 27 år. Det at Gabriel Narutowicz i mellomtiden var kommet tilbake til Polen og blitt regjeringsmedlem, hjalp sannsynligvis Neuman i den raske karrieren. Narutowicz selv deltok i en baltisk konferanse i Revel i 1922, som Polens utenriksminister. Han tok Neuman med seg tilbake til Warszawa og ga ham stilling i Utenriksministeriet. Ett år senere mistet Neuman jobben. Grunnen var hovedsakelig hans politiske syn, men hans jødiske avstamning var heller ikke uten betydning. Neuman ble nemlig offer for utrensingen av utenriksstjenesten iverksatt av den nye ministeren, nasjonalisten Marian Seyda. Narutowicz kunne da ikke beskytte ham, fordi han var myrdet, som Polens president, av en nasjonalist like før jul 1922. Neuman måtte vente i ett år før utenriksministeren ble erstattet. Den nye, Aleksander Skrzyński, var kjent med ham fra før og visste hvor dyktig han var, så han ansatte Neuman med en gang. Han ville bruke Neumans kjennskap til det baltiske området. I 1925 ble Władysław Neuman sendt til Riga som legasjonsråd 2. klasse og sjef i legasjonens pressebyrå. Han må ha utmerket seg der, fordi han ble i 1927 flyttet til en mer prestisjefyllt post, nemlig den polske ambassaden i Paris, forfremmet til legasjonsråd 1. klasse og senere ambassaderåd i kultur- og presseavdelingen. Det var i denne perioden han skal ha falt i unåde. Som gammel PPS-medlem og kjent tilhenger av Piłsudski tilbød han seg som mekler mellom Piłsudski og finansministeren i hans regjering, Czechowicz, som Piłsudski hadde sparket. Det likte Piłsudski dårlig, spesielt fordi han visste at Neuman var kritisk innstilt til hans brutale måte å håndtere den politiske opposisjonen på.² I 1931 ble Neuman fjernet fra ambassaden i Paris og beordret som Polens sendemann til Oslo. Han ble dermed "feid av veien", fordi legasjonen i Oslo på den tid ble ansett å være av liten betydning, et blindspor nærmest. Der skulle han bli i ni år.

Neumans opphold i Norge er dessverre dårlig dokumentert. På grunn av evakuering i all hast ble det meste av arkiver ødelagt og det som ble igjen var en liten bunke av tilfeldige papirer som på en mystisk vis havnet etter (eller under) krigen i Tyskland og kom til det polske statsarkivet i 1968. Mye av det vi vet, stammer derfor fra erindringslitteratur, med all dens upålitelighet. En del lovende materiale befinner seg i Piłsudski-instituttets arkiv i New York, men adgangen til det er – av åpenbare grunner – begrenset for europeiske forskere.

Neuman kom til Oslo som sendemann og ministerråd, som egentlig betydde en oppgradering av legasjonen, siden 1921 ledet av en *chargé d'affaires*.

² Anna Szklarska-Lohmannowa, *Polski słownik biograficzny*, T XXII (1977), s. 690f.

Det er nå vanskelig å si om oppgraderingen skjedde for å trøste Neuman etter tapet av den prestisjefylte stillingen i Paris, for å verdsette ham etter alle årene i utenriksstjenesten, eller fordi man hadde planer om å føre en mer aktiv politikk overfor skandinaviske land allerede på det tidspunktet.

På den tid hadde den polske legasjonen sine lokaler i Josefinegate 18, etter å ha flyttet 6 ganger siden stiftelsen i 1919.³ Snart (i august 1933) flyttet legasjonen til Kristinelundveien 22. Det fantes et nettverk av Polens honorære konsuler i Norge, dvs. norske forretningsfolk som hjalp legasjonen å løse en del praktiske problemer: Aage Figenschou i Bergen, K. M. Torgrimsen i Stavanger, Finn Christensen i Tønsberg. I Oslo var det Christian Strand og en viss Johannessen, men deres status er ikke helt klar.

Til tross for sine 38 år, var Neuman en bereist mann og erfaren diplomat da han ankom Oslo. Hans etterfølger og nære venn i Paris, den framtrepende dikteren Jan Lechoń skriver at den usedvanlig aktive og resurssterke mannen håndterte sitt polistiske "eksil" på sin egen måte, dvs. gikk rett inn i den norske politikken (i den grad det var mulig) og snart ble ekspert på den, samt en slags voldgiftsmann i kontroversielle politiske spørsmål.⁴ Det sies at han snart oppnådde veldig god kontakt med den norske kongen og de norske politikerne.⁵ Det kan tenkes at han, som gammel sosialist, fort fant felles interesser med Halvdan Koht. Det er i hvert fall et faktum at han hadde veldig god kontakt med hans kone, Karen Grude Koht: hennes brev til Neuman fra en reise i mars-mai 1939 som tilfeldigvis ble bevart blant legasjonens papirer, er brev til en nær og kjær venn.⁶ Han skal ha vært invitert, som den eneste ikke-skandinaviske diplomat, til møter med de nordiske utenriksministere.⁷ Det hjalp sikkert at han fort lærte seg norsk. Han vanket imidlertid ikke bare blant de mektige. Han reiste mye og lærte Norge og nordmenn å kjenne.

Det er vanskelig å si hvorfor Neuman ble i Oslo så lenge. Det kan tyde på at man i sentralen satte pris på den posisjonen han hadde oppnådd i de politiske miljøene i Norge, men det kan også skyldes at man foretrakk å holde den kompromissløse diplomaten unna Warszawa og den store politikken.

I mellomtiden ble han, p. g. a. sin ansiennitet, doyen i diplomatkorpsset i Oslo.⁸ Det kan trygt antas at han, med sin klokskap, åpenhet og vennlighet nøt popularitet blant korpsset. I hvert fall vet vi at han var veldig høyt ansett av

³ Fra Drammensveien 82 (1919), og Welhavensgate 9 til Vesthemsgate 4b (1923 eller 1925), senere Riddervoldsgate 2? (1926) og Sophus Liesgt. 5 i 1929. Til Josefinegate flyttet legasjonen i 1930. Kilde: Archiwum Akt Nowych, Poselstwo RP w Oslo (senere sitert som AAN PRPwO).

⁴ Jan Lechoń, Minister Neuman, i: *Dyplomatyka i towy*, Londyn 1945, s. 49.

⁵ Adam Pragier, *Czas przeszły dokonany*, Londyn 1966, s. 652; Henryk Batowski, *Polska dyplomacja na obczyźnie 1939–1941*, Kraków 1991, s. 236.

⁶ AAN PRPwO nr 25.

⁷ Kazimierz Krasicki, *Spełniony sen, i: Przed Wrześniem i po Wrześniu. Ze wspomnień młodych dyplomatów II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998, s. 177.

⁸ Det førte til at legasjonen i Oslo måtte få et spesielt representasjonsfond og dermed ble likestilt med de fire ambassadene og to andre viktige legasjoner. Stanisław Schmitzek, *Drogi i bezdroża minionej epoki. Wspomnienia z lat pracy w MSZ 1920–1939*, Warszawa 1976, s. 353.

Anthony Drexel Biddle jr., USAs sendemann i Oslo i årene 1935–37.⁹ Amerikaneren var ikke en karrierediplomat, men forretningsmann, noe som er vanlig i amerikansk utenrikstjeneste. Han knyttet nær kontakt med Neuman og skal ofte ha sagt senere at det var hos ham at han fikk sine "første leksjoner" om Europa.¹⁰ Europeisk politikk fortsatte å være Neumans store interesse. I dagboken skrevet av Jan Szembek, nøkkelpersonen i Polens utenriksministeriet i 30-årene, finner vi korte referater fra åtte samtaler han førte med Neuman under ministerrådens sjeldne besøk i Warszawa i årene 1935–38. Bare to av dem gjaldt skandinaviske spørsmål – for eksempel den skandinaviske passivitet¹¹ og Norges uvilje til å gi Polen rett til et fast gjenvalg til Folkeforbundets råd.¹² I de øvrige samtalene ble Norge nevnt en gang – i forbindelse med den høye anseelsen til lord Halifax og det dårlige ryktet til Chamberlain i Oslo.¹³ Resten av samtalene gjaldt Polen og den store europeiske politikken – først og fremst Frankrike, Tyskland og Sovjet. Neuman så med stor bekymring på Polens geografiske beliggenhet mellom to land som begge utviklet seg i retning av totalitære stater. Han var kjent for sin pessimistiske holdning til Polens framtid og forutså tidlig Polens fjerde deling som fant sted i september 1939.¹⁴

Utenriksminister Halvdan Kohts besøk i Warszawa i april 1936 markerte begynnelsen til en periode med livligere forbindelser mellom Polen og Norge. Det ser imidlertid ikke ut til at det førte til noen direkte resultater andre enn dekorasjon av to embetsmenn i det polske utenriksministeriet med St. Olavsorden i kommandørklassen¹⁵ og senere (den 5. november 1936) president Mościcki med Storkorset av ordenen, offisielt i forbindelse med hans 10 års jubileum som president.¹⁶ Samme året 1936 holdt Neuman et foredrag, på norsk, i Nobelinstituttet. Emnet var konvensjon om bruk av radio som fredsfremmende medium. Polen hadde vært initiativtager til konvensjonen og Neuman var formann i redaksjonskomiteen samt leder av ekspertkomiteen i konferansen holdt i den forbindelse.¹⁷

Minister Neuman pleide sine kontakter. En tilfeldig bevart notis fra den 19. januar 1937 viser at han inviterte stortingspresident Carl Joachim Hambro

⁹ Senere i Warszawa (1937–39).

¹⁰ Paweł Starzeński, *Trzy lata z Beckiem*, Warszawa 1991, s. 39ff., 128.

¹¹ *Diariusz i teki Jana Szembeka*, T I, London 1964–73, s. 206.

¹² *Ibidem*, s. 400.

¹³ *Diariusz...*, T IV, s. 67.

¹⁴ Paweł Starzeński, *op.cit.*, s. 128; *Diariusz...*, T II, s. 164.

¹⁵ Det dreier seg om visedirektør i Den politiske avdelingen mjr Tadeusz Kobylański og ministerråd Tadeusz Perkowski (Piotr Łossowski, *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992, s. 116).

¹⁶ Utenriksministeren Beck hadde fått Storkorset 11. juli 1933 "for støtte av norske interesser" (Ordens kanselliet for St. Olavs Orden v/ kansellisjef Egil Vindorum, Det kgl. slott, Oslo). Den sistnevnte utnevnelsen er temmelig mystisk, fordi akkurat på den tid var det nesten ingen kontakter mellom Polen og Norge.

¹⁷ AAN PRPwO nr 15.

og hans kone til middag. Ekteparet Hambro står også på en dessverre udatert kladd til gjesteliste sammen med fru Koht, ekteparene Lykke, Sundby, Bibie, Strand og Johannessen. Det er temmelig sikkert at det dreier seg om Ivar Lykke¹⁸ og Jon Sundby;¹⁹ en slik sammensetning av gjester tyder på Neumans gode kontakter med et bredt politisk spekter, kontakter som kanskje gikk ut-over det som var vanlig blant diplomater. Den 20. september 1937 leide ministeren Bygdølund av tidligere norske sendemann i Polen Sam Eyde. Han hadde kontakter med riksantikvaren Harry Fett.²⁰ Legasjonen flyttet en gang til, tilbake til Josefinegate – men denne gang til nr 33.

Den 1. august 1938 kom Polens utenriksminister Beck til Oslo. Norge var det siste og lavest prioriterte nordiske landet i hans reiserute. Som kjent fikk han en varm mottagelse, men resultatet igjen var ikke noe særlig mer enn en nyutnevnt kommandør av St. Olavs Orden til.²¹ Ved samme anledning fikk Władysław Neuman sitt Storkors, denne gang en velfortjent utmerkelse.²² Imidlertid fulgte han med i den internasjonale politiske situasjonen med større og større bekymring. Gjennom en felles bekjent fikk han for eksempel en danske, Henrigues (?) til å spørre en ukjent, men tydeligvis godt orientert engelsk-mann i Mac Millans komité hvorfor han mente Sovjet og Tyskland "måtte falle hverandre i armene".²³ Dokumentet er litt mystisk, men den viser i hvert fall at Neuman søkte bekreftelse på sine verste spådommer.

Den 15. juni 1939 fikk den polske legasjonen i Oslo instruks fra det polske utenriksministeriet om å måle ansiktene til de ansatte slik at alle kunne få gassmasker av riktig størrelse.²⁴ Krigen lå i lufta. Like før den brøt ut ble Władysław Neuman skildret i Dagbladet i "Ukens portrett". Journalisten skriver her om han:

Jeg sitter og ser på det kloke følsomme ansiktet, de våkne, vaksomme øynene og hører på de kloke tingene han sier om norsk folkeliv og lynne, norsk litteratur og norske forhold, og glemmer rent at han er utlending. Han snakker norsk uten besvær, nesten uten aksent. Han forteller om reisene sine i landet, ikke med turistbåter eller busser, men med vanlige dampskip og tog, slik at han treffer folk, kommer inn på dem, lærer dem å kjenne. Bortsett fra minister Swenson – som for øvrig var nesten norsk-amerikaner – har vel ingen utenlandsk diplomat blitt så norsk, blitt i den grad en av våre egne som minister Neuman.²⁵

¹⁸ Høyre-politiker og tidligere statsminister, for tiden formann i Folkeforbundets interparlamentariske gruppe.

¹⁹ Sp-politiker, tidligere landbruks- og finansminister, muligens allerede da medlem av Norges Banks direksjon.

²⁰ Brev av 29.06.38, AAN PRPwO nr 25.

²¹ Utenriksministerens kontorsjef Tomasz Łubieński (Piotr Łossowski, op.cit.).

²² Ifølge Łossowski (op.cit.) fikk Neuman ordenen i februar 1939, men Ordens kanselliet opplyser at det skjedde den dagen Beck kom til Oslo, dvs. den 1. august 1938.

²³ Brev av 3.08.1938, AAN PRPwO nr 1.

²⁴ AAN PRPwO nr 27.

²⁵ *Dagbladet* fra 26.08.1939, s. 7.

Så kom krigen. Legasjonen og de honorære konsulene i Bergen og Stavanger ytet hjelp til polakker som reiste til Storbritannia gjennom Norge.²⁶ Selv etter at Polen falt, fortsatte Neuman som sendemannen og doyen i diplomatkorpsset, noe som irriterte den tyske sendemannen grenseløst.²⁷ Da Norge falt, fulgte ministeren den norske kongen og sine norske bekjente til eksil i London. Neumans reiserute er uklar – det er mulig at han oppholdt seg en stund i Sverige.²⁸ Det som er sikkert er at den 30. mai var han i Nord-Norge, fordi den dagen talte han gjennom nordnorsk kringkasting til det frie Norge – ”først på et utmerket norsk og derefter på polsk”.²⁹ Det er sannsynlig at han reiste til Storbritannia sammen med kongen og hans følge om bord i den britiske krysseren *HMS Devonshire* den 7. juni 1940. Hans kone, samt første-sekretæren i legasjonen, M. Białokur, fulgte antakeligvis med.

Den gode kontakten mellom den polske ministeren og kongen må ha vært iøynefallende, siden Neuman, den gamle Piłsudski-tilhengeren, fikk fortsette som Polens sendemann, velsignet av Piłsudskis erkefiende, general og statsminister Władysław Sikorski. Neuman så med stor bekymring på Sikorskis forsonlige politikk overfor Sovjet og de innrømmelsene som Sikorski var beredt på å gjøre. Han ble betraktet som medlem av opposisjonen som bestod av gamle PPS-medlemmer. I august eller september 1941 ble han beskyldt av Sikorski for å ha motarbeidet den polsk-sovjetiske traktaten (kjent som Sikorski-Majskij-traktaten) og for defaitisme. Han nektet beskyldningene i et skriv til Edward Raczyński, daværende departementsråd i det polske utenriksministeriet. Han skrev i det bl. a. at han mente Storbritannia skulle ha garantert overfor Sovjet-russerne den polske østgrensen og at han aldri hadde meddelt noe angående traktatforhandlingene til de norske myndighetene.³⁰

I august 1941 feiret Neuman sin 10. årsdag som akkreditert minister hos den norske regjering. I den anledning gav utenriksminister Lie en lunsj for sendemannen på hotell ”Savoy”. Kongen og kronprinsen var til stede, samt alle medlemmene av den norske regjeringen i London. En god venn av Neuman, den tidligere sendemannen i Oslo og senere i Warszawa, Anthony Drexel Biddle, ble også invitert. Kongen holdt en tale og Neuman takket ham ”på flytende norsk”.³¹ Samme dag ble Neuman beæret ved å få anledning til å tale i kringkastingen til det norske folk igjen.

²⁶ AAN PRPwO nr 37, 14.

²⁷ Han skal ha gitt uttrykk for det i sitt telegram til *Auswärtiges Amt* fra 7. desember 1939. Dokumentet blir referert til av Henryk Batowski, op.cit.

²⁸ Blant papirene oppbevart i Instytut Piłsudskiego som Archiwum Władysława Neumana (videre sitert som IPAWN) finner man et telegram fra C.J. Hambro sendt til Neuman til det polske vicekonsulat i Luleå antakeligvis den 18. mai 1940.

²⁹ En Tromsø-avis fra 1.06.1940. IPAWN, T.13.

³⁰ Skriv av 10. September 1941. IPAWN, T.7.

³¹ *Norsk Tidend* av 2. september 1941. Den britiske pressen skrev feilaktig at lunsjen ble gitt av den norske kongen, noe som ble gjentatt av erindringsforfattere.

En av Neumans oppgaver som sendemann var å dempe mulige konflikter mellom de to eksilregjeringene. Det som er dokumentert er Trygve Lies skarpe reaksjon mot Sikorskis uheldige uttalelse til den amerikanske presse, der den polske statsministeren sa:

Recent reports on tortures inflicted by the Germans upon the Norwegians would have to be multiplied by a thousand to give a real picture of the sufferings of the Polish people in the last two and a half years. But the spirit of the nation was unbroken. There had not been, nor would there ever be, a Polish Quisling.³²

Personlig hadde Neuman veldig god kontakt med Lie, som betrodde seg til ham,³³ og til og med betrodde ham noen av sine fortrolige utenriksmeldinger.³⁴

Neuman var en lojal opposisjonell og skjulte ikke sine meninger; snart ble det imidlertid klart at det ikke var plass til ham i Sikorskis nærvær – selv om statsministeren selv skal ha satt stor pris på ham.³⁵ I juni 1942 ble Neuman trukket tilbake som sendemann i Norge, men han holdt fortsatt kontakt med sine norske venner: den 3. august hyllet han for eksempel Kong Haakon i anledning av hans syttiårsdag i en norskspråklig avis.³⁶ Da han ble beordret som sendemann til Mexico og forberedte seg til reisen, gav utenriksminister Lie nok én lunsj til for sendemannen. Avskjedsfesten, tolket som noe ikke helt i overensstemmelse med protokollen, fant sted den 29. oktober på "Claridge's". Kongen og kronprinsen overvar selvsagt begivenheten og gjestelisten ellers så imponerende ut, med bl. a. statsminister Nygårdsvold til stede; fra den polske siden deltok – det spørs hvor entusiastisk – bl. a. statsminister Sikorski, utenriksminister Zaleski, ambassadør i London og samtidig daglig leder i utenriksministeriet, Edward Raczynski. Ambassadør Biddle var også til stede. Kong Håkon talte varmt til Neuman "som til et kjært menneske". Han skal ha uttrykt sin misnøye over tilbaketrekkingen av Neuman ved videre å holde tilbake sitt agreement til Neumans etterfølger, Władysław Günther, så lenge som mulig. Det sies at det hele var en bitter pille for Sikorski.

I sin avskjedstale til norske venner, trykket i den norskspråklige avisen i London, sa Neuman følgende: "når dette mareritt er forbi, kommer jeg igjen for

³² I et brev til Neuman skriver Lie bl. a. følgende: "jeg [kan] ikke la være å spørre meg selv om en slik sammenligning er nødvendig av hensyn til arbeidet for Polens sak i De Forente Stater. [...] jeg tror at vi er best tjent med å undgå alt som kan være egnet til å skape misstemning mellom venner" (brev av 31.03.1942, IPAWN, T.7).

³³ Vide Neumans meldinger til utenriksministeren fra 21. November 1941 og 7. januar 1942 (IPAWN, T.6).

³⁴ en slik melding underskrevet av Lie, angående relasjoner mellom Sovjet og Tyskland, befinder seg blant Neumans papirer bevart på Pilsudskis Institutt i New York (IPAWN, T.6). Videre i en melding til utenriksminister Zaleski av den 3. april 1941 skriver Neuman at han "kommer til å få innsyn i" Lies rapport av hans samtaler med den engelske skipfartsminister Cross (IPAWN, T.7).

³⁵ Kajetan Morawski, op.cit., s. 160.

³⁶ IPAWN, T.13.

å besøke dere i deres frie land". Det skulle ikke komme til å skje. Neuman døde plutselig den 31. januar 1945 av slag, på en gate i New York, der han var kommet fra Mexico for å overta en ny stilling.

Władysław Neumans offisielle stilling og diplomatiske tittel i Oslo var: "ekstraordinær sendemann og befullmektiget minister". Han var vel en ekstraordinær sendemann i mer enn en betydning av ordet "ekstraordinær"...

³⁷ *The Times* av 30. oktober 1942.

³⁸ Jan Lechoń, op.cit., s. 49.

³⁹ Adam Pragier, op.cit., s. 652.

⁴⁰ *Norsk Tidend* av 7. november 1942.